

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ЗАВГОРОДНЮК МАРИНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК: 32: 316.722(477)

**СУЧАСНІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ
ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

ОДЕСА – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
ПОПКОВ Василь Васильович,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, професор кафедри
політології.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, доцент
ПОЛЬОВИЙ Микола Анатолійович
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій.

доктор історичних наук, професор
СОКОЛОВ В'ячеслав Миколайович,
Одеський національний економічний
університет,
професор кафедри філософії, історії та
політології.

Захист відбудеться «21» грудня 2012 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «20» листопада 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останні десятиріччя картина світу і динаміка його розвитку почала принципово змінюватися під впливом процесів глобальних трансформацій. Становлення єдиного світового співтовариства відбувається на тлі зближення соціально-економічного і духовно-культурного рівнів розвитку цивілізацій.

Складність процесів наростання глобальної взаємозалежності обумовлена протидією двох основних тенденцій: з одного боку, уніфікації, універсалізації життя цивілізацій, з іншого боку, збільшення його різноманіття, фрагментарності. Якщо раніше культурні цінності мали універсалізуючий вплив на життя соціуму і були своєрідною віссю, навколо якої обертався весь світ, то сьогодні основи цивілізаційної самобутності поступово розмиваються під напором світових уніфікованих стандартів.

Україна ці процеси переживає особливо гостро у зв'язку зі складним історичним минулим, розташуванням на перетині різних цивілізацій, геополітичними зрушеннями. Ситуація, в якій зараз знаходиться Україна, обумовлює інтерес до розробки цивілізаційної методології, спрямовуючи наукові дослідження в русло осмислення цивілізаційної ідентичності України в сучасному глобалізованому світі.

Тема дисертаційного дослідження є актуальною як в науковому, так і в практичному плані. Наукова, пізнавальна актуальність полягає в необхідності дослідження цивілізаційного діалогу, оскільки з прискоренням темпів глобалізації стає все складніше враховувати всі аспекти і нові конфігурації цих процесів. В практичному плані актуальність обумовлена тим, що дає нові інструменти для подолання кризи ідентичності українського суспільства.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в межах планового комплексного наукового проекту «Дослідження політичних аспектів адаптаційних практик у перехідних суспільствах» (№ держреєстрації 0111U006703), який розробляється кафедрою політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є всебічний аналіз цивілізаційних процесів в контексті глобальних трансформацій та визначення принципів формування ідентичності України, виходячи з того, що вони повинні бути сумісні з її складною цивілізаційною основою.

У зв'язку з поставленою метою виділяються наступні завдання дисертаційного дослідження:

- визначити теоретико-методологічні принципи вивчення цивілізацій;
- виявити структуру цивілізаційного генотипу і процеси динаміки цивілізацій;
- проаналізувати коло проблем, що виникають при вторгненні глобалізаційних процесів у сферу цивілізаційного діалогу;
- дослідити особливості процесу переходу від однополярної до поліцивілізаційної моделі світу з урахуванням геополітичного чинника, який найбільш чітко відображає міжцивілізаційні взаємодії;

- визначити місце України в цивілізаційній мозаїці світу в контексті глобалізації;
- окреслити рекомендації щодо подолання проблеми цивілізаційної ідентичності України.

Об'єкт дослідження: сучасні цивілізаційні процеси в умовах глобалізації.

Предмет дослідження: визначення цивілізаційної ідентичності України.

Методи дослідження об'єднують загальнофілософські та спеціальні наукові принципи, що забезпечує єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу цивілізацій.

Цивілізаційний підхід дозволяє виявити багатфакторну соціокультурну специфіку, яка властива цивілізаційним утворенням, а також визначити комплексну модель сучасного глобального розвитку. Системний метод допомагає розглядати глобалізацію та її наслідки для міжцивілізаційних відносин як цілісну систему взаємопов'язаних процесів. Структурно-функціональний метод призводить до розуміння функціональної взаємодії елементів, які становлять складну структуру поліцивілізаційної моделі світу. Компаративістський метод дає можливість для порівняння цивілізацій та етапів їх розвитку. Діалектичний метод виявляє суперечливі риси сучасного цивілізаційного процесу (інтеграції-диференціації), в той час як глобалістський підхід розв'язує теоретичну дилему співвідношення процесів інтеграції світової спільноти та множинності цивілізацій. Циклічно-хвильовий підхід допомагає дослідити складний процес динаміки цивілізацій. Геополітичний підхід дозволяє визначити геочивілізаційні параметри у формуванні багатопольної системи світоустрою і появу нових центрів геополітичного впливу. Соціокультурний метод покладено в основу вивчення соціокультурних процесів в українському суспільстві, формування її ідентичності. Використання політологічного аналізу дозволило визначити залежність зовнішньополітичних процесів від соціально-культурних чинників розвитку України. Конструктивний підхід сприяв визначенню проблеми цивілізаційної приналежності України на шляху інтеграції в глобальне суспільство.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших досліджень в Україні, в якому цивілізаційна парадигма розглядається в контексті глобалізації, а проблему цивілізаційної ідентичності України запропоновано вирішити шляхом мультикультурного синтезу, тобто в аспектах, що не отримали належного рівня наукової рефлексії. Проведене дослідження дозволило сформулювати нові положення, які виносяться на захист:

Вперше:

- проведено аналіз структури цивілізаційного генотипу і процесу його трансформації, продемонстрована його стійкість навіть в умовах науково-технічної, інформаційної, соціокультурної експансії;
- обґрунтовано положення про становлення поліцивілізаційного світопорядку та проаналізована відповідна реакція локальних культур на глобалізаційний вплив;
- визначено проблеми ідентичності українського суспільства в регіональному розрізі як відображення цивілізаційного феномену України;

- запропоновано модель мультикультурного синтезу в Україні як відповідь на проблему сучасної міжцивілізаційної взаємодії.

Дістало подальший розвиток:

- вивчення цивілізаційних процесів у сучасному світі. Увага політичного аналізу замість категорії держави зміщується до розгляду категорії цивілізації. При цьому цивіліографія робить тільки перші кроки у своєму розвитку, оскільки в гуманітарному знанні навіть саме поняття «цивілізація» залишається дискусійним;
- сутнісні характеристики глобалізаційних процесів розглядаються у всій їх складності й неоднозначності, як комплексний вплив на структуру геоцивілізаційного простору;
- досліджено алгоритм формування загального гомогенного простору як носія єдності універсальних взаємодій та гетерогенності як іншої сторони глобалізації;
- визначено роль України як об'єкта і суб'єкта геополітичних відносин, що допомогло відобразити її місце серед інших цивілізацій, дані рекомендації щодо стратегії України в глобалізованому світі.

Уточнено:

- категоріальний апарат цивіліографії як міждисциплінарної комплексної теорії цивілізацій;
- особливості трансформації цивілізацій у часовому та просторовому вимірі;
- сутність культурної інтеграції та диференціації в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості застосування висновків дисертаційного дослідження для подолання проблеми цивілізаційної ідентичності України.

Практичне значення роботи можна визначити за такими напрямками:

Науково-дослідницький: основні положення дисертації щодо поняття, структури, взаємодії цивілізацій можуть бути використані для подальшого дослідження цієї проблеми.

Навчальний: на основі даної роботи запропоновано розробити спецкурс «Цивіліографія», призначений для студентів-політологів. Крім того, матеріали дослідження можуть бути використані при розробці нормативних курсів з філософії, глобалістики, теоретичної та прикладної політології.

Прикладний: Результати дисертаційного дослідження були використані у підготовці новинних та аналітичних матеріалів агентства «Інтерфакс-Україна», що спеціалізується на створенні професійних інформаційних продуктів. Зокрема, результати дисертації використані в формулюванні питань для ексклюзивних інтерв'ю з дипломатами, державними чиновниками, політиками; підготовлена теоретична база для проведення експерт-опитувань серед вітчизняних політологів з питань зовнішньополітичної орієнтації України; висновки дослідження покладено в основу аналітичного апарату інформаційного сервісу «Новини політики». Результати дисертації також можуть бути корисні в роботі державних інститутів, що впливають на зовнішню стратегію і культурну політику України.

Апробація результатів дисертації. На підставі матеріалів дослідження були зроблені доповіді на науково-практичних конференціях: IV Міжнародна наукова

конференція «Соціально-політична інтеграція: локальний, регіональний і глобальний виміри» (03.11.2009, Одеський національний університет ім.І.І. Мечникова); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Плебсологічне осмислення перспектив розвитку української держави» (20.05.2010, Київський національний університет ім.Т.Шевченка); III Міжнародна науково-практична конференція «Україна європейська: сучасні тенденції і перспективи» (21.05.2010, м. Чернігів, ПВНЗ «Європейський університет»); Науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих науковців «Україна в контексті глобальних модернізаційних процесів» (11.06.2010, ОНУ ім.І.І. Мечникова), Міжнародна міждисциплінарна конференція «Людина та її ідентичність у добу глобалізації» (29.06.2010, Львівський національний університет ім.Івана Франка); Міжнародна наукова конференція «Miękka siła w stosunkach międzynarodowych» («М'яка сила в міжнародних відносинах», 18.11.2011, Вроцлавський університет, Польща); Міжнародна науково-практична конференція «Особливі риси сучасних цивілізацій світу у соціально-політичній організації та культурі» (7.09.2012, Київська наукова суспільнознавча організація).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 9 публікаціях, 5 з яких надруковані в виданнях, затверджених фаховими з політології.

Структура та обсяг роботи. Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний об'єм дисертації складає 193 сторінки. Список джерел містить 268 найменувань (у тому числі 45 на іноземній мові).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, розкрито його зв'язок з науковими програмами, визначено мету дослідження та його завдання, об'єкт та предмет дослідження, розкрито його методологічну основу, положення, що виносяться на захист, подано наукову новизну та практичне значення роботи, відомості про апробацію результатів дисертації.

У **першому розділі «Теоретичні засади цивілізаційної парадигми в політичній науці»** розкрито теоретичні аспекти наукового аналізу проблем цивілізаційного розвитку. Ґрунтовно проаналізовано історіографію проблеми, сформульовано концептуальні підходи і засоби категорійно-понятійного аналізу цивілізацій, цивілізаційну ідентичність визнано як чинник формування соціуму в сучасних політичних трансформаціях.

У *першому підрозділі «Розвиток концептуально-теоретичної бази дослідження цивілізацій»* виділяються два періоди: перший, де цивілізація ще не представляє певного об'єкта дослідження, і другий, коли цивілізація стає окремою галуззю знання.

Першу групу складають праці вчених з давніх часів до другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Античні мислителі (Геродот, Полібій, Платон, Арістотель) обґрунтовували циклічність історичного прогресу, пояснювали єдність людської історії, розробляли моделі зміни форм державного устрою. Проте древні вчені (Сима Цянь, Ібн Хальдун, Аль-Фарабі) виявляли загальнополітологічні характеристики суспільства, а не його цілісність як стійкої соціокультурної системи. Середньовічна наука повністю орієнтувалася на релігійні догмати, тому була обмеженою у дослідженні історичних і цивілізаційних процесів. Саме криза провіденціалістської парадигми, а також усвідомлення того, що соціум є неподільною взаємопов'язаною системою елементів, викликає поширення терміну цивілізація.

У дослідженнях історично-культурологічних шкіл (французька, англійська, німецька, російська, американська) лише намітилися основи цивілізаційного підходу до вивчення всесвітньої історії. Перший такий поштовх зробив Вольтер, довівши закономірність та доцільність циклічності історичного розвитку. У цей період дослідники підготували базу цивілізаційного підходу, розглядаючи стадійність розвитку людства (Фергюсон, Спенсер, Кантемир, Татищев); порівнюючи цивілізації за рівнем впливу людини на оточуюче середовище (Бокль); вбачаючи цивілізацію як духовне життя суспільства (Конт); використовуючи генетичний підхід до історії (Гердер); аналізуючи тенденції прогресивного руху суспільства (Тюрго, Кондорсе); вивчаючи суспільні явища як характеристики цілісного організму (Сен-Симон). Нове якісне осмислення цивілізаційному напрямку дав Данилевський, який запропонував ідею культурно-історичних типів. У розумінні українських істориків того періоду цивілізація була, насамперед, явищем духовного світу.

Друга група джерел представлена працями філософів, політологів, соціологів, культурологів кінця ХІХ – ХХ ст. Саме в них міститься основний масив фактів і концепцій стосовно розвитку знань під час розвитку глобальної цивілізації. Проведення дисертаційного дослідження спирається на основні науково-практичні

розробки О. Шпенглера, А. Швейцера, А. Тойнбі, П. Сорокіна, К.Ясперса. Під час аналізу їх концептуальних підходів зроблено висновок, що криза західної цивілізації діагностується релятивацією моральних цінностей. Теоретичні пошуки послідовників А.Тойнбі (Ф. Бегбі, К. Куїглі, Р. Кулборна, А. Кребера, М. Мелко) розширювали діапазон цивілізаційного аналізу й перетворювали цивіліографію на доволі впливову течію в суспільствознавчій думці.

Л.М. Гумільов продовжив виділяти цикли цивілізацій і культур, вивів термін «пасіонарності». У. Мак-Ніл виходить із того, що вирішальне значення в історичному прогресі мають контакти цивілізацій, Г. Уеллс пропонує подолати суперечності у розвитку цивілізацій шляхом створення всесвітньої федеральної держави з єдиною релігією. Помітним явищем у галузі дослідження цивілізаційного устрою суспільств виділено дослідження Ш. Ейзенштадта. Він звернувся до інституційних характеристик соціальних структур різних типів суспільств та їх символічних характеристик – екзистенційних і соціальних кодів і символів колективної ідентичності. М. В. Ільїн окреслив багатошаровість світової реальності, яку враховано в дисертації при дослідженні структури цивілізаційного генотипу.

Доба постмодерну реанімує інтерес до культурно-цивілізаційного підходу в аналізі історичного процесу, зокрема завдяки С. Хантінгтону, який сколихнув суспільно-наукову думку ідеєю «зіткнення цивілізацій». При цьому в дисертації спростовано досить поширену тезу ряду дослідників про те, що «зіткнення цивілізацій» неминуче завершиться воєнно-політичним протистоянням.

Російська соціально-філософська думка (Е. Б. Черняк, М. М. Моїсєєв, Б.Єрасов, Б. Кузик, Ю. Яковець та ін.) акцентує увагу на плюралізмі та діалозі цивілізацій із спробою обґрунтування унікальності російської (православно-слов'янської) цивілізації. Останнім часом проблема цивілізаційного процесу та місця в ньому України одержала висвітлення в працях вітчизняних учених Ю. Павленко, М. Михальченко, О. Рафальського, С. Кримського, О. Прицака, А. Гальчинського, О. Кноппель, С. Степаненко, Ю. Пахомова, які зазначають, що контури бачення цивілізаційного процесу визначаються, перш за все, внутрішньою цілісністю соціокультурних проявів в межах конкретної цивілізації і взаємодією конкретних цивілізацій в цілому.

На підставі аналізу цивілізаційних концепцій у *другому підрозділі «Цивілізація як категорія політичного аналізу»* варіанти розуміння поняття «цивілізація», які склалися в науковому дискурсі, поділено на 7 блоків. Після аналізу різних тлумачень цього терміну в дисертації запропоновано трактувати цивілізацію як категорію глобального політичного аналізу, що визначається як поєднання великих соціальних спільнот і культурних структур, які в результаті тривалого історичного розвитку з'єдналися як компоненти цілісного утворення. Ці структури функціонують як реальна єдність і не збігаються з державою, нацією чи будь-якою іншою соціальною групою. Цивілізації визначають більшу частину змін, що відбуваються на поверхні соціокультурного «океану», зберігаючи свою самобутність та проходячи по етапах зародження, зростання, розквіту та занепаду.

Аргументовано, що цивілізаційна парадигма здатна забезпечити необхідний інструментарій для чіткого розуміння багатьох сучасних трансформацій. В умовах глобалізації вона є ефективною не тільки для розуміння нинішньої політичної

ситуації, а й оптимальним інструментом для дослідження інтеграційних процесів у світі, прогнозування майбутнього на світовому геополітичному просторі і обробки прогностичних сценаріїв можливого розвитку різних держав.

У другому розділі **«Методика дослідження цивілізаційних процесів в умовах глобального світу»** обґрунтовано вибір методів дослідження, які відбивають особливості досліджуваного предмета.

У першому підрозділі *«Методологічні основи вивчення цивілізаційних процесів»* аналізується лінійно-еволюційний і циклічний підходи. Перший відстоює єдність історичного процесу та передбачає поступальний рух від нижчих форм соціальної організації до більш досконалих (Е. Тайлор, Л. Уайт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Ф. Енгельс, Е. Тоффлер, Дж. Гелбрейт, У. Ростоу). Другий підходить до вивчення цивілізацій у відповідності з певними циклами і ритмами, згідно з якими зароджуються, дозрівають, старіють, гинуть і знову відроджуються соціальні системи та інститути (Арістотель, Платон, Дж. Віко, А. Вебер, М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, Л. Н. Гумільов). На неминучість виникнення при певних умовах повторюваних ритмів соціального розвитку вказував і П. Сорокін. Прискорений глобалізацією сучасний багатовимірний рух соціуму потребує об'єднання цих двох підходів у третьому, який інтегрує обидва підходи і дозволяє розглядати соціальну динаміку на різних рівнях функціонування соціальних систем. Таку методологічну можливість дає циклічно-хвильовий підхід (В. Пантін), який розширює рамки даного дослідження щодо аналізу процесу динаміки цивілізацій.

Методика дисертації також включає світ-системний (Ф. Бродель, А. Франк, І. Валлерстайн, С. Амін, Дж. Арріго) та геополітичний підходи (Х. Макіндер, Ф. Ратцель, К. Хаусхофер, С. Кoen, Дж. Розентау), що дозволяє розкрити глобальні тенденції міжцивілізаційної взаємодії в просторі. Застосування глобалістського підходу в рамках цивілізаційного аналізу (Р. Робертсон, Е. Тоффлер, Д. Хелд, Дж. Сорос, Є. Б. Рашковський, В. Г. Хорос) наближує до розв'язання теоретичної дилеми щодо методології дослідження процесів інтеграції й уніфікації світової спільноти, з одного боку, та множинності цивілізацій, з іншого.

У другому підрозділі *«Структура цивілізаційного генотипу»* стверджується, що цивілізації мають свою внутрішню субстанцію, яку умовно можна назвати матрицею цивілізації. Її можна представити як систему взаємопов'язаних факторів, що формують структуру генотипу цивілізації. В структурі генотипу цивілізації запропоновано враховувати цілий комплекс взаємопов'язаних елементів: природно-екологічну, демографічну, технологічну, економічну, соціальну, державно-політичну, соціокультурну та історичну складові. Ці елементи утворюють ядро цивілізації, існування якої складає певні цикли розвитку. Особливий акцент зроблено на тому, що ідентичність кожної цивілізації ґрунтується на властивій тільки їй передумові, яка отримує вираження в філософському принципі або системі цінностей, які цивілізація породжує, розвиває і реалізує на протязі свого життєвого шляху у всіх основних компонентах свого генотипу.

Третій підрозділ *«Процес динаміки цивілізацій»* висвітлено шляхом аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів формування п'яти поколінь цивілізаційного розвитку. Така методика приводить до висновку, що сучасні цивілізації, засновані

на унікальній структурі елементів власного генотипу, та просторово-часовій відособленості, все більше занурюються у чужорідні соціокультурні потоки, швидкість яких стимулюється процесами глобалізації. Враховано також прогноз П. Сорокіна щодо взаємного проникнення і об'єднання західних і східних соціокультурних цінностей. Основні положення цього прогнозу полягають у передбаченні головної тенденції зміни чуттєвого соціокультурного ладу західного світу інтегральним устроєм, поєднаним із традиційним ідеаційним порядком країн Сходу.

У третьому розділі **«Формування нового світового порядку в контексті цивілізаційних процесів»** привертається увага до тієї обставини, що на початку ХХІ ст. світ переживає перехід до поліцивілізаційної моделі співвідношення сил.

Перший підрозділ «Глобалізація як чинник трансформаційних процесів наприкінці ХХ-початку ХХІ ст.» присвячений тому колу проблем, що виникають при вторгненні глобалізаційних процесів у сферу цивілізаційного діалогу. Адже на початку ХХІ ст. світ переживає цілу низку біфуркацій в самих різних областях міжнародної практики та міжкультурних відносин в умовах глобальних трансформацій. Зазначено, що процеси глобалізації трансформують сучасне буття людства у екологічній, демографічній, економічній площині, призводять до формування глобальної техносфери, ведуть до корінних геополітичних зсувів у системі міжнародних відносин, змінюють структуру соціокультурної динаміки у світі. Узагальнення цього комплексу чинників дозволило виявити двоїстий характер глобалізації: з одного боку, він проявляється у формуванні гомогенного простору (єдність універсальних економічних, політичних, соціальних і культурних взаємодій), а з іншого, у посиленні гетерогенності (мегадиференціація та мультикультуралізм).

У другому підрозділі *«Особливості процесу формування поліцивілізаційної моделі сучасного світоустрою»* вирішується питання про зміну векторів розвитку сучасного світу, насамперед про зміну співвідношення полюсів протистояння. Порівнюються три моделі світоустрою – біполярна, однополярна і поліцивілізаційна (багатополярна), чого вимагає розуміння еволюції міжцивілізаційних відносин. В дослідженні доведено, що біполярна система, заснована на протистоянні двох соціальних систем (США і СРСР) пригнічувала цивілізаційні процеси, тому що вона була протистоянням ідеологічних цінностей. Формування однополярної світової структури за допомогою екстраполяції американської геополітичної могутності на глобальне оточення почалося після закінчення «холодної війни». Проте в нинішніх умовах США стрімко втрачають статус одноосібного центру сили, який не здатний підтримувати стабільність у різних точках світу. Сучасні глобальні трансформації виводять на світову арену нових глобальних гравців. Зазначено, що формування на макрорівні міжнародного спілкування нових цивілізаційних полюсів сучасного світу на мікрорівні доповнюється поляризацією цінностей. Це знаходить підтвердження в неоднаковому відношенні людей різних цивілізаційних архетипів до глибинного сприйняття одних і тих же проблем, які зачіпають людство в цілому.

У третьому підрозділі *«Потенціал сучасних цивілізацій в умовах глобалізаційних процесів»* увага зосереджена на формуванні поліцивілізаційної моделі світоустрою, в якому виділяються 9 цивілізацій (західна, китайська,

японська, індійська, південно-азійська, ісламська, православно-слов'янська, латиноамериканська, африканська). Відслідковується тенденція неухильного зростання ваги нових регіональних лідерів, що виступають носіями певного цивілізаційного генотипу та володіють серйозним науково-технічним і фінансовим потенціалом. Аналіз сходження поліцивілізаційного світопорядку з його державними і недержавними учасниками свідчить, що можливості збереження або висування будь-якої однієї цивілізації в якості супердержави, здатної одноосібно контролювати положення в світі, значно звузилися. Зроблено висновок, що трансформація міжнародної політичної системи повинна супроводжуватися спільними цілеспрямованими зусиллями по мінімізації ефектів дестабілізуючого характеру. Для цього необхідне досягнення консенсусу між провідними світовими цивілізаціями щодо того, як буде здійснюватися колективне управління.

Четвертий розділ «Процес становлення цивілізаційної ідентичності України» присвячений визначенню Україною власної цивілізаційної приналежності. Переосмислено фундаментальні проблеми культурно-історичного буття українського народу з метою подолання цивілізаційної залежності від потужних зовнішньополітичних суб'єктів.

У *першому підрозділі «Місце України в цивілізаційному просторі»* здійснюється своєрідна реконструкція ідентичності України в історичній ретроспективі. Найважливішою причиною проблем у визначенні цивілізаційної ідентичності України визначено довгі періоди в її історії, коли вона не мала власної державності, окремі частини її території належали до різних геополітичних, економічних та культурних просторів.

Найбільш переконливо питання становлення ідентичності України вирішує Ю. Павленко, який аналізує її історичну спадкоємність і відносить до західної частини східнослов'янської православної цивілізації. О. Рафальський вказує на гетерогенність цивілізаційної реальності України: «в ній химерно поєднані певні риси модернізаційної проективності Заходу та традиційної стереотиповості Сходу».

Підкреслено, що Україна ще не може на даний момент остаточно цивілізаційно самоідентифікуватись, тяжіючи до якісно відмінних центрів сили. Зовнішньополітична активність України обмежена необхідністю балансування між інтересами Росії та Заходу, що в багатьох випадках призводить до тупикових ситуацій.

У *другому підрозділі «Україна як об'єкт геополітичних відносин»* розглядається сучасне становище України з геополітичного ракурсу, щоб більш комплексно осягнути цивілізаційні процеси на її теренах. Для визначення місця України в сучасному геочивілізаційному просторі у дослідженні виділяються вектори її взаємодії - євроатлантичний (Європейський Союз і США) і євразійський (Росія). Але на сьогоднішній день слабка суб'єктність у геополітичній реальності свідчить про те, що Україна не може ефективно впливати на перебіг зовнішньополітичних подій. Лише становлення України як держави зі стабільною розвиненою економікою, чітким політичним курсом, високим рівнем життя населення та усвідомленням власної ідентичності на перехресті цивілізаційних утворень змусить розглядати її як суб'єкт, а не об'єкт геополітичних відносин.

У третьому підрозділі «Стратегія України як суб'єкта міжцивілізаційних процесів» стверджується, що українська держава повинна взяти участь у створенні багатосторонньої регіональної системи міжнародного співробітництва. В дослідженні зазначається, що на субрегіональному рівні Україна зможе отримати статус лідера за умови здійснення важливих політичних кроків і реалізації масштабних транснаціональних економічних проектів, зайнявши свої позиції у зміцненні системи загальноєвропейської колективної безпеки.

На глобальному рівні українська влада повинна усвідомлювати масштабність сьогоденного вибору, оскільки це довгострокова стратегія розвитку на кілька сотень років. Автор закликає уявляти рівень вибору - Україна робить вибір не між США і Росією (через кілька сотень років ні тієї, ні іншої країни може не бути взагалі); не між Європою і Азією (їх просторова ізоляція повинна буде з часом зникнути), не між атлантизмом і євразійством, а вибір типу культури, типу цивілізаційних цінностей.

Четвертий підрозділ «Мультикультурний синтез як процес подолання цивілізаційної невизначеності України» містить аналіз процесу трансформації структури масової свідомості українського суспільства в контексті його ідентичності та системи цінностей. Детально розглянуто локальний, національно-політичний і цивілізаційний рівні самоідентифікації в умовах глобалізації, а за цими критеріями визначено ідентичність українського суспільства. Зроблено висновок, що в структурі українського суспільства виокремлюються регіони країни (Західний, Центральний, Східний і Південний), які виступають як соціально просторові одиниці із власною локальною свідомістю, постають як суб'єкти політичного процесу, відзначаються різною соціокультурною специфікою. Проблеми полікультури ціннісних систем, які співіснують у регіональному вимірі в Україні, запропоновано вирішити шляхом мультикультурного синтезу як процесу подолання культурно-цивілізаційної невизначеності України. Теоретично обґрунтовано необхідність такого синтезу, наведено приклади синтезів різних соціокультурних парадигм в історії України, відзначено, що в мультикультурному синтезі закладено джерело подальшого прогресивного розвитку української держави. Підкреслено, що мультикультурний синтез має потенціал запобігання згубним наслідкам існування держави на межі цивілізаційного розлому.

Проведений у дисертаційному дослідженні аналіз сучасних цивілізаційних процесів дозволив зробити низку важливих та принципових **висновків**.

1. Необхідність утвердження нового мислення людини третього тисячоліття для подолання глобальних кризових явищ, налагодження діалогу культур стала об'єктивним чинником, що актуалізує теоретичну розробку концепції поліцивілізаційності. Кризовий стан суспільства, посилений процесами глобалізації, обумовив потребу у перегляді методологічного фундаменту в гуманітарних галузях знання. Вивчення наукових робіт з теорії цивілізації показало, що застосування цивілізаційного підходу входить до основного інструментарію сучасного суспівствознавства в епоху глобальних трансформацій.

2. Цивілізаційної проблематики вчені торкалися з давніх часів, розглядаючи специфічні системи цінностей та ідей, проблеми культури як особливої форми існування людини. Окремою галуззю знання, об'єктом дослідження цивілізація стає

в кінці XIX – XX ст., проте погляди щодо феномену цивілізації дуже відрізнялися. У кінці XX–XXI ст. за основу виділення форми цивілізації беруться соціокультурні системи, автономні, унікальні утворення, які проходять певні цикли розвитку. Категорія цивілізації зміщує наукову парадигму від мислення в національних термінах на мислення в термінах цивілізаційних, оскільки серед соціокультурних феноменів виокремлюються стійкі системи, які не збігаються з національними або державними ареалами.

3. Під цивілізацією у дослідженні розуміється людська спільнота, яка протягом певного періоду часу має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі, спільні духовні цінності та ідеали. Циклічність цивілізації формуються у просторовому та часовому вимірах. Поліцивілізаційність визначається як одночасне існування в єдиному просторі цивілізаційних і культурних утворень, які належать до різних пластів історичного розвитку.

4. Цивілізації мають певний набір характерних ознак, власний неповторний код, що можна визначити як цивілізаційний генотип. В структурі генотипу цивілізації слід враховувати цілий комплекс взаємопов'язаних елементів: природно-екологічну, демографічну, технологічну, економічну, соціальну, державно-політичну, соціокультурну та історичну складові. Ці елементи утворюють ядро цивілізації, яка переживає певні цикли розвитку та існування. Новим моментом у розвитку генотипу глобальної цивілізації на рубежі тисячоліть став процес глобалізації. Однією з основних його рис є тенденція до згладжування цивілізаційних відмінностей.

5. Глобалізація, що несе в собі трансформацію просторової організації соціальних відносин і взаємодій, має діалектичний, двоїстий характер. Вона формує загальний гомогенний простір як носій єдності універсальних економічних, політичних, соціальних і культурних взаємодій. Разом з тим глобалізація - це посилення гетерогенності всього світу або окремих його частин, зокрема цивілізаційних утворень. Ці процеси обумовлюють культурний парадокс: локальна культура, яка утискується процесами глобалізації, посилюється, викликаючи хвилю національної свідомості, цивілізаційних орієнтацій на основі традиціоналізму і навіть фундаменталізму. У сучасних реаліях глобалізація опинилася нерозривно пов'язаною з процесами культурної диференціації та автономізації.

6. У даний час світ рухається до формування поліцивілізаційної системи; виразно проявляється тенденція до зближення держав, що входять в єдині культурно-цивілізаційні спільноти. В дослідженні в контексті глобалізації проаналізовані причини кризи західної цивілізації, охарактеризований цивілізаційний підйом Китаю, успіхи та потенціал індійської цивілізації. Також показано виклики, перед якими опинилася японська цивілізація, звернена увага на цивілізаційну самоінженерію Південно-Східної Азії. Активізацію ісламського світу пропонується розглядати не тільки як ріст релігійного екстремізму, але й як можливість конструктивного міжцивілізаційного діалогу. Крім того, в дослідженні показано особливості процесу самовизначення православно-слов'янської та латиноамериканської цивілізації. В найскладнішому становищі опинилася африканська цивілізація. Сходження поліцивілізаційного світопорядку з його державними і недержавними учасниками значно звузило можливості збереження

або висування будь-якої однієї цивілізації в якості супердержави, здатної одноосібно контролювати положення в світі. В умовах глобалізації така система несе в собі як додаткові можливості співробітництва, так і непрогнозовані ризики.

7. Україна - західна частина православно-слов'янської цивілізації. Вона належить до макрохристиянського світу (маючи на своєму півдні, у вигляді Криму, стикову зону з мусульманським світом). З точки зору цивілізаційного фактору, Україна займає унікальну позицію - вона є свого роду містком між західним, православним та мусульманським світом. З точки зору глобального розподілу сил, Україна також має унікальну позицію для забезпечення ефективної рівноваги сил в Європі та Євразії. Вона має йти своїм самобутнім шляхом синтезу європейського, євразійського й власного цивілізаційного досвіду. Застосування цивілізаційної парадигми дає їй методологічну основу для пошуку поля рівноваги інтересів у сучасному світі міжнародних геополітичних відносин.

8. За умов глобалізації Україна переживає трансформацію масової свідомості на регіональному, національно-політичному та цивілізаційному рівнях. Це зумовило загострення соціокультурних відмінностей у Західному, Центральному, Східному та Південному регіонах країни. Диференціацію цих регіонів визначили такі чинники, як їхня історично обумовлена етнічна специфіка, релігійна неоднорідність, нерівномірна концентрація економічного потенціалу, особливості формування політичної та економічної еліти, регіональна диференціація культурно-ціннісних орієнтацій. Україна ще не вирішила проблему подолання системної кризи культурно-цивілізаційної самоідентичності, разом із тим, українське суспільство має необхідний потенціал, щоб стати єдиною культурно-цивілізаційною системою в плані цінностей та ідентичності.

9. Проблема цивілізаційного визначення України можна подолати шляхом мультикультурного синтезу, який має потенціал запобігання згубним наслідкам існування держави на межі геополітичного та цивілізаційного розлому. Синтез соціокультурних парадигм, релігійно-культурний синтез є характерним феноменом історії України, хоча в сучасному політикумі використовується стратегія балансування між протилежностями. Напрями мультикультурного синтезу в Україні повинні включати взаємопроникний розвиток культур національних меншин як складових загальноукраїнської культури, гнучке розв'язання мовного питання, налагодження міжконфесійного діалогу, синтез глобальних і національних цінностей в соціокультурній сфері, синтез індивідуалізму і колективізму. Мультикультурний синтез може стати джерелом подальшого прогресивного розвитку країни, яка має у своєму розпорядженні один з наймогутніших культурних потенціалів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 9 статтях, 5 з яких надруковані в виданнях, затверджених фаховими з політології, 4 публікації - у збірниках до матеріалів конференцій:

1. Завгороднюк М. О. Цивілізаційна проблематика в умовах глобальних трансформацій / Завгороднюк М. О. // Держава і право: зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 53. – С.690-695. – (Серія «Юридичні і політичні науки»).
2. Завгороднюк М. О. Перехід до багатопольярної моделі світу і місце України в інтеграційних процесах / Завгороднюк М. О. // Політологічний вісник: зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 54. – С. 413-420.
3. Завгороднюк М. А. Глобальные цивилизационные преобразования в мире XXI века (на основе работ С. Хантингтона и З. Бжезинского) / Завгороднюк М. А. // Науковий вісник ОДЕУ. – Одеса, 2009. – №2 (80). – С. 180-190.
4. Завгороднюк М. А. Свобода личности и права человека в контексте различных цивилизаций / Завгороднюк М. А. // Науковий вісник ОДЕУ. – Одеса, 2009. – №10 (88). – С. 119-128.
5. Завгороднюк М. А. Восточное партнерство: катализатор евроинтеграции или механизм геополитического влияния ЕС в регионе? / Завгороднюк М. А. // Вестник Одесского национального университета им. И. И. Мечникова. – Т. 14. – Вип. 13. – С. 506-512. – (Серія «Социология и политические науки»).
6. Завгороднюк М. О. Потенціал сучасних цивілізацій в умовах глобалізаційних процесів / Завгороднюк М. О. // Особливі риси сучасних цивілізацій світу у соціально-політичній організації та культурі: матер. міжн. конф. – К. 2012. – С. – 65-70.
7. Завгороднюк М. Самоідентифікація українського суспільства в умовах глобалізації / Завгороднюк Марина // Людина та її ідентичність у добу глобалізації: матеріали міжн. міждисцип. конф. – Л., 2010. – С. 161-163.
8. Завгороднюк М. А. Модернизация принципов внешнеполитического курса Украины в контексте европейской интеграции / Завгороднюк М. А. // Україна європейська: сучасні тенденції та перспективи: зб. матеріалів міжн. наук.-прак. конф. – Чернігів, 2010. – С. 62-65.
9. Завгороднюк М. О. Плебсологічний аспект політичної культури різних цивілізацій / Завгороднюк М. О. // Плебсологічне осмислення перспектив розвитку Української держави: матеріали всеукраїнської наук.-прак. конф. – К., 2010. – Вип. 3. – С. 74-78.

АНОТАЦІЯ

Завгороднюк М. О. Сучасні цивілізаційні процеси та їх вплив на становлення ідентичності України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 - політичні інститути та процеси. - – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2012.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу цивілізаційних процесів, тенденцій становлення поліцивілізаційної системи світоустрою, місця України в цивілізаційній мозаїці світу. Акцентовано увагу на з'ясуванні структури цивілізаційного генотипу та процесу динаміки цивілізацій; на характеристиці глобалізаційних процесів, що мають комплексний вплив на структуру гецивілізаційного простору; на процесі становлення ідентичності українського суспільства в регіональному розрізі, вивченні цивілізаційного феномену України. Показано перспективи розвитку зовнішньополітичних зв'язків та пріоритетів геополітичної стратегії України. Обґрунтовано думку, що відправною точкою становлення ідентичності України має стати модель мультикультурного синтезу.

Ключові слова: цивілізація, процес, глобалізація, поліцивілізаційна система, ідентичність, мультикультурний синтез.

АННОТАЦИЯ

Завгороднюк М. А. «Современные цивилизационные процессы и их влияние на становление идентичности Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. - Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2012.

Диссертация посвящена комплексному анализу цивилизационных процессов, тенденций становления современной полицивилизационной системы мироустройства, места Украины в цивилизационной мозаике мира.

Цивилизация как сообщество, которое в течение определенного периода времени имеет устойчивые особые черты в социально-политической организации, экономике и культуре, общие духовные ценности и идеалы, формируются в пространственном и временном измерениях. Полицивилизационность в исследовании определяется как одновременное существование в едином пространстве цивилизационных и культурных образований, принадлежащих к разным пластам исторического развития.

В диссертации определена структура цивилизационного генотипа и процесса динамики цивилизаций, охарактеризованы глобализационные процессы, имеющие комплексное воздействие на структуру гецивиллизационного пространства. В исследовании отображен потенциал современных цивилизаций, трансформирующих международную политическую систему. В работе доказано, что восхождение полицивилизационного миропорядка с его государственными и негосударственными участниками значительно сузило возможности сохранения или выдвижения какой-либо одной цивилизации в качестве супердержавы, способной единолично контролировать положение в мире. Отмечено, что в условиях глобализации такая

система несет в себе как дополнительные возможности сотрудничества, так и непрогнозируемые риски.

Изучение цивилизационного феномена Украины основывается на выяснении ее места в цивилизационном пространстве и исторической ретроспективе. Положение Украины также рассматривается в геополитическом ракурсе, разделенном на евроатлантический и евразийский векторы. Показаны перспективы развития внешнеполитических связей и приоритетов геополитической стратегии Украины. Установлено, что Украина переживает трансформацию массового сознания на региональном, национально-политическом и цивилизационном уровнях. Это обусловило обострение социокультурных различий в Западном, Центральном, Восточном и Южном регионах страны. Обосновывается мнение, что отправной точкой становления идентичности Украины должна стать модель мультикультурного синтеза.

Ключевые слова: цивилизация, процесс, глобализация, полицивилизационная система, идентичность, мультикультурный синтез.

SUMMARY

Zavgorodniuk M. Modern Civilization Processes and Their Impact on Establishment of Ukraine's Identity – Manuscript.

Dissertation on receipt of a scientific degree of political sciences candidate after on specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – National University «Odessa Law Academy». Odessa, 2012.

Thesis work is dedicated to the complex analysis of civilization processes, tendencies in the establishment of modern poly-civilization system of world order, and the place of Ukraine in the civilization mosaic of the world. Author of the thesis work pays attention to the clarification of civilization genotype structure and the process of civilization dynamics, to the characteristic of globalization processes that produce complex impact on the structure of geo-civilization space. The work reflects the potential of today's civilizations that transform the international political system.

Study of the civilization phenomenon of Ukraine is based on finding out its place in the civilization space and historical retrospective review. Ukraine's position is also considered from the geopolitical point of view, which is also divided into Euro-Atlantic and Eurasian vectors. It shows the prospects for developing foreign-policy relations and the priorities of geopolitical strategy of Ukraine. The process of establishing the identity of the Ukrainian society is reflected with the breakdown by regions. Thesis work substantiates the opinion that a model of multicultural synthesis shall become the starting point for establishing identity of Ukraine.

Key words: civilization, process, globalization, poly-civilization system, identity, multicultural synthesis.